

MATTI HUTTUNEN

Kielen, kulttuurin ja kognition filosofiaa rationalismista romantiikkaan

Timo Kaitaro 2022: *Language, Culture and Cognition from Descartes to Lewes*. Leiden: Brill, 325 s. ISBN: 978-90-04-50723-4 (painettu); ISBN: 978-90-04-50724-1 (e-kirja)

”Subjektin” tuntematon maailma. – Mitä ihmisten on aina, vanhimmista ajoista nykypäivään asti, ollut niin vaikea käsittää, se on heidän tietämättömyytensä omasta itsestään!¹ (Nietzsche 2017 [1887], 94.)

Filosofian historian dosentti, neuropsykologi Timo Kaitaro on julkaissut kunnianhimoisen, perusteellisen ja informatiivisen kirjan kielen, kulttuurin ja kognition filosofiasta. Teos kohdistuu filosofian historiaan alkaen René Descartesista ja päättyen 1800-luvun englantilaiseen filosofiaan Georg Henry Lewesiin. Kuten Kaitaro johdannossa toteaa, kirjaan valikoituneet filosofit on poimittu filosofian historiasta asiasisällöllisten kriteerien mukaan. Esimerkiksi rationalisteista mukana ovat Descartes ja Leibniz, mutta Spinoza on jätetty kirjan ulkopuolelle. Käsittelyn ote on yksityiskohtainen, ja Kaitaro seuraa eri filosofien argumentaatiota tarkasti ja huolellisesti. Teos on klassista filosofian historiaa parhaimmillaan, ja se tarjoaa lohtua niille, jotka ovat kyllästyneet filosofian nimissä julkaistaviin positiivisen elämänasenteen oppaisiin ja muuhun vastaavaan pinnalliseen kirjallisuuteen. Kirja uppoutuu kieli- ja mielenfilosofian perimmäisiin kysymyksiin ja on samalla näyte siitä, miten filosofian tehtävänä on palata perusongelmiinsa yhä uudelleen. Samalla kirja osoittaa, että tarkasti rajattu aihe avaa laajoja näköaloja perustaviin ja yleisiin käsitteellisiin ongelmiin. Estetiikka, taide, maku, moraalit, oikeudenmukaisuus, kausaalisuus ja ihmisen vapaan tahdon problematiikka kytkeytyvät mielenfilosofisiin ideoihin.

Kaitaron teos on hyödyllistä luettavaa musiikkifilosofian ja musiikin historian näkökulmasta, ja sitä voi suositella lämpimästi kaikille rationalismin, empirismin, valituksen ja romantiikan filosofisista peruskysymyksistä kiinnostuneille. Kun otin kirjan käteeni, ajattelin ensin, että alleviivaan tekstistä sieltä täältä ne kohdat, jotka ovat rele-

¹ ”Die unbekannte Welt des „Subjekts“. – Das, was den Menschen so schwer zu begreifen fällt, ist ihre Unwissenheit über sich selber, von den ältesten Zeiten bis jetzt!” (Nietzsche 1980 [1887], 95.)

vantteja kirja-arvostelun kannalta. Pian havahduin siihen, että alleviivauksia tuli paljon enemmän, ja lopuksi kirjan koko teksti oli täynnä alleviivauksia ja reunamerkintöjä!

Kaitaro kuvaa heti esipuheen alussa perusluonteisten kiinnostuksenkohteidensa muuttumista (”gestalt switch”): siinä missä hän aiemmin oli kiinnostunut tavoista esittää ihminen tai ihmismieli koneenkaltaiseksi, hän tutkii käsillä olevassa kirjassa näkemyksiä, jotka tulkitsevat ihmisen ja hänen kognitionsa kulttuurisiksi artefakteiksi. Itse asiassa tällainen ajatus sisältyy koneideaan: koska kone on kulttuurinen artefakti, myös ihminen voidaan tulkita sellaiseksi.

Teos asettuu osaksi sitä tutkimusperinnettä, jossa vastauksia filosofian suuriin kysymyksiin etsitään klassisesta filosofian historiasta. Tällaisen tutkimustavan ääri-esimerkki oli saksalainen Karl Jaspers, jonka kolmiosaiseksi suunniteltu, mutta yhteen, itsessään mammuttimaiseen niteeseen jäänyt *Die grossen Philosophen* (1957) etsii ratkaisuja kirjoittajansa ”eksistenssifilosofiaan”: päämääränä on löytää olemista koskevia ideoita mielivaltaiselta vaikuttavassa järjestyksessä käsiteltävien ”suurten filosofien” elämästä ja tuotannosta. Jaspersin kirja etenee järjestyksessä Sokrates, Buddha, Kungfutse, Jeesus, Platon, Augustinus, Kant ja niin edelleen. Jaspersia eivät kiinnostaneet vain filosofien ideat, vaan he olivat samalla esikuvallisia hahmoja filosofiselle ajattelu- ja elämäntavalle.

Kirjassaan Timo Kaitaro käy läpi filosofien argumentaatiota huolellisesti henkilö henkilöltä. Hän ei rakenna laajaa kontekstia käsittelemiensä filosofien tai heidän tekstiensä ympärille. Filosofien välisiä yhteyksiä tutkitaan teoksessa ennen kaikkea silloin, kun heillä on ollut konkreettisia kosketuskohtia. Tällaisia ovat esimerkiksi Ranskan valistusfilosofien keskinäiset keskustelut tai Johann Gottfried von Herderin ja Johann Peter Süssmilchin erimielisyydet kielen alkuperästä.² Kaitaron laajat ja selkeät johtopäätökset avaavat erilaisia kehityslinjoja, jotka korjaavat ja täydentävät filosofian historian tavanomaisia aikakausijaotteluita. Ranskalaista valistusfilosofiaa käsittelevä osuus on kirjan vahvinta antia, ja erityisesti Étienne Bonnot de Condillacin tuotannosta tulee peilipinta, jota vasten hänen aikalaistensa ja seuraajiensa ideat tulevat ymmärrettäviksi.

Teos osoittaa vakuuttavasti, että monet peruskysymykset ja -oletukset ovat toistuneet tavan takaa filosofian historiassa. Synnynnäisten ideoiden (”innate ideas”) problematiikka tunnetaan yleisesti rationalistien ja erityisesti Descartesin teoksista, mutta Kaitaron kirja paljastaa, että kysymys synnynnäisistä ideoista jatkoi olemassaoloaan pitkälle rationalismin jälkeen. Toinen esimerkki sitkeähenkisestä filosofisesta ongelmasta on Jumalan mahdollinen merkitys kielen synnyssä. 1700-luvulla vaikuttaneen Süssmilchin näkemys kielen jumalallisesta alkuperästä on kuin vanhan ajan jumalatodistus. Süssmilchin mukaan kielen synty on vaatinut rationaalisen olion olemassaoloa: kieli on ihmisen rationaalisuuden edellytys, ja sen on voinut juurruttaa ihmisiin ainoastaan olio, joka on valmiiksi rationaalinen, toisin sanoen

² Herderin kieliteoriaa on Suomessa aiemmin käsitelty Karkama 2006.

Jumala. Toisin kuin monet uuden ajan filosofit, Süssmilch ei vedonnut Jumalan äärettömyyteen, vaan niihin attribuutteihin, jotka ovat ominaisia täydelliselle ja kaikkivoivalle oliolle (tässä tapauksessa keskeinen attribuutti oli Jumalan rationaalisuus).

Tapa, jolla Kaitaro seuraa menneisyyden filosofien argumentaatiota, osoittaa tarkkuudessaan suurta lukeneisuutta. Olisin kaivannut joihinkin kohtiin ajatuksellisia kohokohtia ja merkittävien ideoiden nostamista vahvemmin esiin. Esimerkiksi Herderin filosofiassa keskeisen käsitteen *Besonnenheit*, jonka Kaitaro kääntää sivulla 152 ”calm deliberation or reflection”, olennainen merkitys avautuu tekstistä vasta vähitellen. On joka tapauksessa antoisaa seurata kunkin filosofin argumentaatiota: Kaitaro ei yksinkertaista filosofien näkemyksiä, vaan tutkii huolellisesti ajatteluketjuja, jotka johtavat heidän ydinteeseihinsä. Lukija pääsee täten ikään kuin menneisyydessä eläneen filosofin työpajaan.

Kirjassa esitellään useita filosofian historian kaanonin ulkopuolelle pudonneita ajattelijoita, mutta Kaitaro on onnistunut löytämään uusia näkökulmia myös tunnetuimpien filosofien tuotantoon. Esimerkiksi Thomas Hobbes tunnetaan yleensä valtioteoriastaan, jossa mahtimies Leviathan hallitsee valtiota vallan huipulta. Kaitaro tutkii huolellisesti Hobbesin kieli- ja mielenfilosofiaa ja rakentaa samalla kontekstia tämän valtiofilosofialle, joka on usein ymmärretty liian kapeasti vain alkutilan ja siitä juontuvan valtiomallin filosofiaksi sinänsä.³

Kaitaron kirjan aiheet säteilevät käsitellyn filosofijoukon ulkopuolelle. Kuten teoksen johtopäätöksissä todetaan, G. W. F. Hegel ja Karl Marx pohtivat ajattelun, kulttuurin ja historian suhdetta toisiinsa; Hegel ja Marx jäävät kirjan rajauksen ulkopuolelle, ja heidät mainitaan vain lyhyesti. Jatkossa olisi kiinnostavaa pohtia, mitä kieli- ja mielenfilosofian perinteen jäänteitä löytyy Marxin päämäärästä kääntää Hegelin filosofia päälaelleen ja siirtyä idealismista materialismiin – joka tapauksessa siinä oli paljolti kysymys mielen, todellisuuden ja historian keskinäisistä suhteista. Kaikuja löytyy myös 1900-luvun filosofiasta. Kaitaron kirjasta tuttuihin elementteihin törmätään esimerkiksi Theodor W. Adornon tietoteoriassa. Adorno katsoi kirjassaan *Negative Dialektik* (1973 [1966]), että tietoakti on luonteeltaan ”somaattinen” ja että subjekti ikään kuin havahtuu objektin ”ei-identtisyysuuteen” suhteessa vallitseviin käsitteisiin. Hänen teesinsä ”objektin ensisijaisuudesta” on ymmärrettävä tätä taustaa vasten (Adorno 1973 [1966], 184–187).

³ Merkittävän vertailukohdan Kaitaron Hobbes-analyysille tarjoaa Quentin Skinnerin tuotanto, johon sisältyy lukuisia Hobbes-aiheisia teoksia. Skinner on tunnettu vahvan kontekstualisoivasta tutkimusotteestaan, ja jatkossa olisi kiinnostavaa peilata hänen Hobbes-tutkimuksiaan (esim. Skinner 2002) Kaitaron tuloksia vasten.

NÄKÖKULMIA MUSIIKKIIN JA TAIDEFILOSOFIAAN

Käsillä oleva kirja on hyödyllinen kenelle tahansa musiikin historiasta ja filosofiasta kiinnostuneelle. Juuri tämänkaltainen teos tukee musiikinhistorian taustoittamista aatteiden ja mentaliteettien avulla. Kuten yksi 1900-luvun musiikkitieteen suurista oppineista, venäläis-sveitsiläinen urkuri Jacques Handschin totesi kirjassaan *Musikgeschichte im Überblick* (1964, 33), musiikkiin kytkeytyvät ajattelutavat auttavat meitä löytämään ihmisen musiikin takaa.

Monet kirjan filosofeista ovat käsitelleet tuotannossaan taidetta ja musiikkia. Esimerkiksi Descartesin ajatusten avulla on usein pyritty valaisemaan barokin aikakauden suhdetta tunteisiin ja affekteihin. Descartesin ajatukset mielen ja kehon luonteesta sekä niiden suhteesta toisiinsa ovat yleisesti tunnettuja, mutta Kaitaron kirja avaa ainakin itselleni uusia näköaloja 1600-luvun ihmiskuvaan ja niihin mielen ”passioihin”, joita Descartesin filosofiasta on totuttu siteeraamaan. Myös musiikin oletettu matemaattinen luonne (esimerkiksi Leibniz), musiikin suhde luontoon samoin kuin musiikin kansallisuusproblematiikka saavat teoksen valossa uusia ja tarkempia merkityksiä. Tulevaisuudessa on syytä pohtia, miten musiikin oletettu kansallinen luonne resonoi esimerkiksi Wilhelm von Humboldtin teorioiden kanssa; Humboldtin mukaan kieli, joka luonteenomaisesti juontuu kansallisesta hengenvyvystä (*Geisteskraft*), on olennainen kansallisuutta määrittävä tekijä. Humboldtin käsitys tekee ymmärrettäväksi sen, miksi 1800-luvun ajattelussa musiikin kansallisuus ei ollut pelkkä kenen tahansa opittavissa oleva kirjoitustapa (kuten se oli ollut barokin aikakaudella) vaan jotain syvempää ja synnynnäistä.

Ne vahvat ideoiden juonteet, joita Kaitaro rekonstruoi kirjassaan, saavat lukijan uudelleenarvioimaan taidefilosofian historian kehityslinjoja. Kirjan sivulla 44 Leibnizin seuraajiksi mainitaan filosofit Alexander Gottlieb Baumgartner(!) ja Moses Mendelssohn. Edellinen viittaa ilmeisesti A. G. Baumgarteniin, joka lanseerasi estetiikan tutkimusalan 1700-luvun puolivälissä. Perinteisen käsityksen mukaan estetiikka oli 1700-luvun filosofeille, esimerkiksi Kaitaron kirjassa laajasti käsitellylle David Humelle, yleistä kauneuden filosofiaa, joka muuttui 1800-luvun puolella spesifisemmin taiteen filosofiaksi. Tunnettu esimerkki tästä on Hegelin muodostama taiteenlajien hierarkia (”yksittäisten taiteiden systeemi”, ”das System der einzelnen Künste”, Hegel 1970, 243), joka ulottuu arkkitehtuurista kuvaamataiteiden ja musiikin kautta kaunokirjallisuuteen. Hegel ei kuulu Kaitaron kirjan piiriin, mutta kirjassa rekonstruoitu filosofian vankka pohjavirta yli 1800-luvun vaihteen kannustaa etsimään yhtä paljon yhteyksiä kuin eroavaisuuksia valistuksen ja varhaisromantiikan estetiikkakäsitysten välillä. Esimerkiksi Friedrich Schellingin identiteettifilosofiaan sisältyvä jaottelu, jonka mukaan filosofia tuottaa käsitteellistä ja taide intuitiivista tietoa maailman metafysisenä perustana olevasta absoluutista, kumpuaa toki lähemmin Kantin jaottelusta käsite (*Begriff*) vastaan intuitio (*Anschauung*); tässäkin kohden Kaitaron analyysit paljastavat ajattelutapojen moniaalle ulottuvia juuria niin

saksalaisessa kuin muussa eurooppalaisessa ajattelussa (esimerkiksi Johann Georg Hamannin Kant-kritiikki).

Kirja saa lukijansa pohtimaan myös musiikinhistorian perinteisiä aikakausi- jaotteluita. Esimerkiksi barokiksi mielletty ajanjakso oli Kaitaron teoksen valossa maailmankuvien ylimenovaihe, johon mahtui sekä rationalismi että John Locken edustama empirismi – molemmat ajatussuuntaukset viitoittivat tietä valistusaikakauden filosofialle, joka puolestaan näyttäytyy kaikkea muuta kuin yhdestä puusta veistettynä. Suhteemme barokkikauden musiikkiin saattaa vapautua ratkaisevasti, kun ymmärrämme aikakauden luonteen aatteiltaan moninaisena ja liukuvana.

Haluan mainita lopuksi vielä yhden aiheen, joka läpäisee lähes kaikki kirjassa käsitellyt filosofiat, nimittäin filosofien tavan asettaa eläimen ja ihmisen kognitiiviset kyvyt vastakkain. Condillac julkaisi jopa erillisen tutkielman nimeltä *Traité des animaux* (1755). Useimmille kirjassa käsitellyille filosofeille ”eläimet” muodostivat vain epämääräisen oliojoukon, jolle on ominaista kielen, käsitteiden ja rationaalisuuden puuttuminen. Pitkä traditio, jossa ihmisen mielenkykyä demonstroidaan vertaamalla niitä kärjistetyksi sanottuna eläinten tyhmyyteen, pakottaa mielestäni kysymään, missä määrin länsimaisen ihmisen monella tapaa ongelmallinen suhde eläinten moraalisiin oikeuksiin kumpuaa mielenfilosofian eläinkuvasta.⁴ Nykypäivänä esillä olevalla posthumanismilla on paljon tekemistä, jotta perinnäinen vastakkainasettelu ihmisen ja eläimen välillä – ja ylipäänsä ihmisten ja muun luonnon välinen suhde – saadaan arvioitua uudelleen.

KIRJALLISUUS

- Aaltola, Elisa 2004. *Eläinten moraalinen arvo*. Tampere: Vastapaino.
- Adorno, Theodor W. 1973 [1966]. *Negative Dialektik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Handschin, Jacques 1964. *Musikgeschichte im Überblick*. Zweite, ergänzte Auflage. Luzern: Räber.
- Hegel, G. W. F. 1970. *Vorlesungen über die Ästhetik II*. Werke 14. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Jaspers, Karl 1957. *Die grossen Philosophen*. Erster Band. München: R. Piper & Co.
- Karkama, Pertti 2006. Herderin kieliteoria ja sen jälkiä Suomessa – Porthanin ajasta 1840-luvulle. Teoksessa Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.) *Herder, Suomi, Eurooppa*. Helsinki: SKS. 356–393.
- Nietzsche, Friedrich 1980 [1887]. *Morgenröte: Gedanken über die moralischen Vorurteile*. Berlin: Wilhelm Goldmann.
- Nietzsche, Friedrich 2017 [1887]. *Aamurusko: ajatuksia moraalista ennakkoluuloista*. Suom. Risto Korkea-aho. Helsinki: BoD – Books on Demand.
- Skinner, Quentin 2002. *Hobbes and Civil Science. Visions of Politics*. Volume 3. Cambridge: Cambridge University Press.

⁴ Eläinten mielen filosofisista ulottuvuuksista ks. esim. Aaltola 2004, 45–91.

